

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Katedra divadelní vědy

Ročníková práce

Performativita sokolského hnutí

Slavnost svěcení praporu Sokola Pražského

Vedoucí práce: PhDr. Barbara Topolová, Ph.D.

Petra Špejtková

Srpen 2022

Prohlašuji, že jsem ročníkovou práci vypracovala samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury.

Na tomto místě bych ráda poděkovala PhDr. Barbaře Topolové, Ph.D. za vstřícnost, trpělivost a veškerý čas při vedení této ročníkové práce.

Obsah

ÚVOD	1
VZNIK SOKOLA.....	2
SOKOLSKÉ PERFORMANCE	3
TYRŠOVA ESTETICKÁ VÝCHODISKA	4
Tyršova antika	4
Dramaturgická koncepce sokolského cvičení	5
SLAVNOST SVĚCENÍ PRAPORU SOKOLA PRAŽSKÉHO	6
Performativní utváření materiálnosti podle Eriky Fischer-Lichte	7
Prostor	8
Tělesnost + zvukovost	9
Časovost	11
EMERZE SPOLEČENSTVÍ - ZÁVĚR.....	13
BIBLIOGRAFIE	14

ÚVOD

Ačkoli je spolek Sokol znám spíše jako tělocvičná jednota, jeho aktivity zasahují do mnohem širšího společenského kontextu. Vznik Sokola byl podmíněn společenskou a kulturní proměnou, která se ve druhé polovině 19. století úzce pojila s fenoménem vlastenecky orientovaných kulturních a společenských hnutí.¹ Sokol se stal v kontextu nově vznikajících českých společenských hnutí nejvýraznějším spolkem (nejen) druhé poloviny 19. století.² Ve veřejném prostoru se prezentoval konkrétními performativními aspekty a komunikačními kanály, jimiž se později inspirovaly i další, nově vznikající spolky.³

V práci se budu zabývat performativitou sokolského hnutí a jejím vlivem na vytváření kolektivní národní identity. V první části práce se kromě samotného vzniku Sokola pokusím popsat i zdroje, jimiž se zakladatelé (a především Miroslav Tyrš) při budování sokolské identity i sokolské estetiky inspirovali. Dále přiblížím hlavní cíle a prostředky sokolských kulturních performancí a v závěru první části popíšu základní estetická východiska Miroslava Tyrše, která do značné míry určovala kromě samotného cvičení i estetiku cvičebního prostoru a celé sokolské identity. Druhá část práce bude věnována interpretativní analýze první veřejné sokolské kulturní performance - Slavnosti svěcení praporu Sokola Pražského. Tento první sokolský veřejný performativní akt rozeberu z hlediska prostoru, tělesnosti, zvukovosti a časovosti. Současně na tyto pojmy nahlédnu v kontextu performativního utváření materiálnosti podle Eriky Fischer-Lichte. Ačkoli je Sokol hojně dotován literaturou, neexistuje mnoho teatrologických publikací, které by toto téma zpracovávaly. Hlavním zdrojem mi při psaní této práce byly texty Terezy Konývkové Frýbertové, a to především její disertační práce *Tělo v pohybu*, ze které jsem vycházela a která mě k výběru tohoto tématu inspirovala.

¹ Zakládány byly spolky kulturní a společenské (Hlahol, Umělecká beseda), emancipační ženské spolky (Americký klub dam Vojty Náprstka, Tělocvičný spolek paní a dívek pražských). - HEJMOVÁ, Anna. *Obrazy těla a pohybu: Vizualita masových tělovýchovných performancí a jejich reprezentace ve veřejném prostoru od šedesátých let 19. století do roku 1989*. Praha, 2019. Disertační práce. VYSOKÁ ŠKOLA UMĚLECKOPRŮMYSLOVÁ V PRAZE. Vedoucí práce Doc. Mgr. Lada Hubatová - Vacková, Ph.D., s. 28

² Ve druhé polovině 60.let se téměř žádná významná událost neobešla bez účasti sokolstva a jejich vystoupení. Zúčastnili se mimo jiné např. i pokládání základního kamene Národního divadla či oslav návratu korunovačních klenot z Vídně do Prahy v roce 1886. - HEJMOVÁ, Anna. *Obrazy těla a pohybu: Vizualita masových tělovýchovných performancí a jejich reprezentace ve veřejném prostoru od šedesátých let 19. století do roku 1989*. Praha, 2019. Disertační práce. VYSOKÁ ŠKOLA UMĚLECKOPRŮMYSLOVÁ V PRAZE. Vedoucí práce Doc. Mgr. Lada Hubatová - Vacková, Ph.D., s. 43)

³ HEJMOVÁ, Anna. *Obrazy těla a pohybu: Vizualita masových tělovýchovných performancí a jejich reprezentace ve veřejném prostoru od šedesátých let 19. století do roku 1989*. Praha, 2019. Disertační práce. VYSOKÁ ŠKOLA UMĚLECKOPRŮMYSLOVÁ V PRAZE. Vedoucí práce Doc. Mgr. Lada Hubatová - Vacková, Ph.D., s. 26

VZNIK SOKOLA

Sokol (původním názvem Tělocvičná jednota pražská) byl založen 16. února 1862 skupinou vlastenců, mezi něž patřili např. bratři Grégrové, Rudolf Thurn-Taxis, Emanuel Tonner, Tomáš Černý a v neposlední řadě Jindřich Fügner a Miroslav Tyrš. Spolek vznikl krátce po založení německého Prager Turnverein (Pražského turnerského spolku), který fungoval od roku 1861. Původním záměrem pražských cvičenců - jak českých, tak německých - bylo zřízení jednoho tělocvičného společenství, tento plán se však kvůli sporům o jazyk neuskutečnil.⁴ Německé vládnoucí etnikum dávalo prostřednictvím občanských aktivit najevo svou majoritní pozici, na což reagovali Češi zakládáním vlastních spolků, jimiž se snažili narušovat vedoucí pozici německých elit. Právě na tomto sporu lze manifestovat emerzi české kultury skrze kulturu německou.⁵

Vladimír Macura ke vztahu těchto dvou kultur dodává: „*Odpoutávání rodící se české kultury od silné kultury německé probíhá totiž paradoxně právě skrze vztah k ní.*”⁶ Principem utváření české kultury je negativní a analogická vazba na kulturu německou. I když se česká kultura snaží od té německé „osvobodit”, neznamená to, že by se tím na ní stávala zcela nezávislou. Usiluje o vymezení se vůči kultuře německé a tímto způsobem demonstruje svou svébytnost a zároveň prokazuje svou soběstačnost.⁷ Tento princip se uplatňuje taktéž při vzniku Sokola, a to nejen co se týče sebe prezentace spolku ale také při utváření sokolské tělocvičné soustavy či myšlenky společného cvičení, která vycházela z té turnerské.⁸

Mezi Sokolem a Turnery je však několik rozdílů, především v jejich přístupu k etnické a rasové nadřazenosti. Zatímco turneři veřejně propagovali nenávisť k jiným národnostem (do jejich spolku mohli vstupovat pouze lidé německé národnosti), sokolské hnutí hlásalo národnostní i etnickou inkluzivitu a nadstranický charakter spolku. Členy se mohli stát nejen Židé a Němci, ale v rámci touhy o rozšíření spolku a získání nových členů se přidávali cvičenci např. z Polska, Bulharska, Ruska, Ameriky, atd. Pro zdůraznění demokratické podstaty Sokola navrhl Jindřich Fügner, aby se členové mezi sebou oslovovali bratře a sestro.⁹

⁴ NOLTE, C. E. *Sokol in the Czech Lands: Training for the Nation*, s. 41-42.

⁵ KONÝVKOVÁ FRÝBERTOVÁ, Tereza. *Tělo v pohybu: Performativita sokolského hnutí v období formování moderního českého národa*. Brno: Masarykova univerzita, 2020. ISBN 978-80-210-9751-3. s.18

⁶ MACURA, Vladimír. *Znamení zrodu*. Praha: H+H, 1995. ISBN 8085787741 s. 36

⁷ MACURA, Vladimír. *Znamení zrodu*. Praha: H+H, 1995. ISBN 8085787741 s.39.

⁸ STEHLÍKOVÁ, Eva. *Obřadní a divadelní prvky v sokolském hnutí*. In: FREIMANOVÁ, Milena. *Divadlo v české kultuře 19.století: Sborník symposia v Plzni 10. - 12. března 1983*. Praha: Národní galerie v Praze, 1985, s. 161 - 166.

⁹ THORNE, Vanda. *Těla v pohybu: Masová gymnastika jako kolektivní sociální představení*. *Sociální studia*. Brno: Fakulta sociálních studií MU, 2011, 08(01), 99-117. ISSN 1803-6104.

Za další specificky „tyršovský ” aspekt by se dalo považovat i to, že centrem cvičení nejsou individuální projevy (zápas, atletika, atd), ale projevy kolektivistické. Jakkoli si Tyrš uvědomoval důležitost systematického cvičení a prezentaci silných těl, jakožto demonstraci nového národního obrazu, byla pro něj estetická funkce tělovýchovy dominantní a rozhodl se dát veřejnému cvičení ustálený scénář (např. střídání cviků s větším estetickým efektem a cviků, jejichž důraz je kladen např. na obratnost). Stejně tak řeší i prostorovost (rozlišuje, které cviky a jaké tempo se hodí pro menší prostor a opačně) a práci s diváky (v uzavřeném prostoru tělocvičen, kde jsou diváci cvičencům blízko, lépe vyniká agonistický prvek cvičení, který je nejlépe viditelný při pohledu zblízka, atd).¹⁰

Ačkoli co se týče sdělovaného obsahu se oba spolky - Sokol i Prager Turnverein rozcházely, využívaly stejné formy zpřítomňování svých idejí ve veřejném prostoru. Spolky, potažmo jejich reprezentace, umožňovaly ostenzivně projevovat kolektivní identitu a pomocí kulturních performancí, jakožto formou komunikačního kanálu, komunikovat napříč společnostmi. Kulturní performance mohou (vedle textu či jazyka) začleňovat jevy do struktury kultury a vytvářet tak každodenní realitu společenství. Důležitost performancí jakožto komunikačního prostředku vychází z faktu, že v době vzniku obou spolků bylo nejčastěji užívaným způsobem přenosu informací osobní setkání. Právě to je základním předpokladem pro vznik performance.¹¹

SOKOLSKÉ PERFORMANCE

Performance fungují ze sociologického hlediska jako komunikační kanál, který umožňuje přenos informací mezi aktéry a diváky. Pro performanci je stěžejní sdílený prostor a čas - tady a teď. „Tady” je určeno tělem, a to jak aktérů, tak diváků. „Teď” je konkrétní okamžik na časové ose, který je dále nepřenositelný. Úspěšnost performance závisí především na schopnosti aktérů přesvědčit diváky, že jimi zpřítomňované subjektivní významy jsou pravdivé.¹² Zároveň však pro úspěšnost performance není stěžejní to, zda zachycuje objektivní pravdu, ale shodnou-li se na pravdivosti zobrazovaného aktéři s diváky.¹³ Tento

¹⁰ STEHLÍKOVÁ, Eva. *Obřadní a divadelní prvky v sokolském hnutí*. In: FREIMANOVÁ, Milena. *Divadlo v české kultuře 19. století: Sborník symposia v Plzni 10. - 12. března 1983*. Praha: Národní galerie v Praze, 1985, s. 161 - 166.

¹¹ KONÝVKOVÁ FRÝBERTOVÁ, Tereza. *Tělo v pohybu: Performativita sokolského hnutí v období formování moderního českého národa*. Brno: Masarykova univerzita, 2020. ISBN 978-80-210-9751-3, s.19

¹² KONÝVKOVÁ FRÝBERTOVÁ, Tereza. *Tělo v pohybu: Performativita sokolského hnutí v období formování moderního českého národa*. Brno: Masarykova univerzita, 2020. ISBN 978-80-210-9751-3., s 12.

¹³ . KONÝVKOVÁ, Tereza. Čeští vlastenci jako antičtí borci v kulturních performancích sokolského hnutí v letech 1862-1912. In: ČECHVALA, Jakub a Eliška POLÁČKOVÁ. *Ve stínu hellénského slunce: Obrazy antiky v moderní české kultuře*. Praha: Filosofía, 2016, s. 181-243. ISBN 978-80-7007-460-2

proces „přijímání“ úzce souvisí s estetickou hodnotou performance. Pocit libosti z viděného je totiž předstupněm souhlasu - pokud se nám něco líbí, přijímáme to snadněji a efektivněji.¹⁴

Hlavním cílem sokolských kulturních performancí bylo šíření Tyršova základního požadavku „Co Čech to Sokol“. Všichni příslušníci českého národa by (ideálně) měli přijmout sokolskou identitu za vlastní a tím přijmout i ideologii spolku. Sokolská identita by se tak stala identitou národní. K naplnění tohoto požadavku je však zapotřebí naprostá identifikace s uskupením a jeho zásadami. Plnohodnotný vstup do společenství může nastat až poté, kdy se divák vědomě ztotožní se subjektivními významy, které performance vytváří. Svou účastí na sokolských kulturních performancích tak obecnost dává najevo, že je ochotno zvažovat přijetí jeho norem. Vznik a fixování kolektivní identity je tedy hlavním „produktem“ sokolských kulturních performancí a zpřítomňování idejí tímto způsobem je nejefektivnější cesta k naplnění Tyršova „plánu“ oslovit co největší počet lidí.¹⁵

TYRŠOVA ESTETICKÁ VÝCHODISKA

Tyršova antika

Dalo by se říci, že identitu Sokola jakožto Spolku do značné míry vytvořil Miroslav Tyrš, jehož trvalým zdrojem teoretické i praktické činnosti byla antická kultura. Starověké Řecko pro něj představovalo spojení „*ušlechtilosti, harmonie a národního uvědomění*“.¹⁶ Antika představovala v druhé polovině 19. století něco jako ideál a téměř všechny druhy umění této doby se jí inspirovaly. Byla symbolem vzdělanosti, komplexnosti a universálnosti. Jakékoli poznámky o ní předpokladem širšího společenského přijetí a uznání, s čímž do jisté míry počítal i Miroslav Tyrš (především při vytváření hodnotového systému sokolského hnutí).¹⁷ Tyrš vnímá sokolství jako prostředek výchovy mravních občanů ideálního českého národa. Nosným principem, ze kterého celá sokolská myšlenka vychází, je kalokagathia - souměrné rozvíjení tělesné i duchovní krásy - tuto myšlenku promítl i do hesla Sokola „Ve zdravém těle zdravý duch“. Při tvorbě konceptu se inspiroval idejemi starých Řeků, při budování ideálního národa především Platónem. Podle něj by v ideálním státě měla být gymnastika významnou součástí občanského života, a to nejen v souvislosti s kalokagathíí,

¹⁴ Z tohoto důvodu sokolové často zapojovali české umělce do realizace sokolských idejí ve veřejném prostoru. Postupovali tím hlouběji do kolektivní paměti - KONÝVKOVÁ FRÝBERTOVÁ, Tereza. *Tělo v pohybu: Performativita sokolského hnutí v období formování moderního českého národa*. Brno: Masarykova univerzita, 2020. ISBN 978-80-210-9751-3, s. 13.

¹⁵ KONÝVKOVÁ FRÝBERTOVÁ, Tereza. *Tělo v pohybu: Performativita sokolského hnutí v období formování moderního českého národa*. Brno: Masarykova univerzita, 2020. ISBN 978-80-210-9751-3, s. 15

¹⁶ WILLERTHOVÁ, Petra. *Vývoj estetického názoru Miroslava Tyrše: a jeho vliv na kulturní život v Čechách a na Moravě*. Brno, 2017. Magisterská diplomová práce. Masarykova univerzita. Vedoucí práce Prof. PhDr. Petr Osolsobě, Ph.D., s. 22

¹⁷ FRÝBERTOVÁ, Tereza. *Sokolské sletové scény v letech 1907 – 1938*. Brno, 2011. Magisterská diplomová práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Prof. PhDr. Eva Stehlíková

ale i s funkcí brannou - cvičiště by se stalo průpravou k životu občanskému.¹⁸ Základním imperativem mravního chování každého člena by měla být „neutuchající aktivita, která je dále motivována věčnou nespokojeností, jenž vede k neustálému zdokonalování se.“¹⁹ Aby mohl spolek jako takový fungovat, musí se jedinec podřídit jeho zájmům.²⁰ Zároveň by ale nemělo jít o pouhé duplikování „ideálního“ sokola. Jedince a masu propojuje společná myšlenka a společný děj, který chce společenství demonstrovat. Za ideální je považován uměřený obraz lidských těl, kdy „jednota a uměřenost vychází právě z jejich výlučnosti“.²¹

Tyrš viděl určitou analogii s řeckými státy i v uspořádání slovanských národů. Ty podle něj sice mají své vlastní kultury, jejich historické kořeny jsou ale do jisté míry společné.²² Řeckem se Tyrš inspiroval i při tvoření sokolské tělocvičné soustavy²³ - cvičení prostná, pořadová, voltizování na náradí, branné hry a atletika. Co však považoval Miroslav Tyrš za svůj vynález je tzv. „rej“: typ cvičení, který bez obecnstva postrádá smysl. Zdrojem napětí je organizovaný pohyb masy a musí se tedy předvádět v prostoru, ve kterém je možné sledovat cvičení ze všech čtyř stran. Ačkoli Tyrš genezi vzniku reje nikdy nezveřejnil, podle profesorky Evy Stehlíkové je nutné hledat jeho kořeny v dobové představě o řeckém chóru, nikoli ve sportovních aktivitách antického Řecka.²⁴

Dramaturgická koncepce sokolského cvičení

Miroslav Tyrš koncipoval vše od prostoru, přes pohyb až po obraz tělesného pohybu jako vizuální sdělení, které je následně prezentováno formou performance.²⁵ Záměrně přizpůsobil sokolskou tělocvičnou soustavu konkrétní „dramaturgické“ koncepci - chtěl, aby při pozorování cvičenců vznikl v myslích diváků i aktérů obraz dokonalého, jednotného a vůlí opanovaného těla. Při sokolském cvičení se tělo ukazuje jenom ve specifických pozicích a z

¹⁸ HEJMOVÁ, Anna. *Obrazy těla a pohybu: Vizualita masových tělovýchovných performancí a jejich reprezentace ve veřejném prostoru od šedesátých let 19. století do roku 1989*. Praha, 2019. Disertační práce. VYSOKÁ ŠKOLA UMĚLECKOPRŮMYSLOVÁ V PRAZE. Vedoucí práce Doc. Mgr. Lada Hubatová - Vacková, Ph.D. s. 32

¹⁹ Spokojenost je podle Tyrše zhouba, která vede k ustrnutí a následné degradaci KONYVKOVÁ FRÝBERTOVÁ, Tereza. *Tělo v pohybu: Performativita sokolského hnutí v období formování moderního českého národa*. Brno: Masarykova univerzita, 2020. ISBN 978-80-210-9751-3., s.34

²⁰ tamtéž

²¹ HEJMOVÁ, Anna. *Obrazy těla a pohybu: Vizualita masových tělovýchovných performancí a jejich reprezentace ve veřejném prostoru od šedesátých let 19. století do roku 1989*. Praha, 2019. Disertační práce. VYSOKÁ ŠKOLA UMĚLECKOPRŮMYSLOVÁ V PRAZE. Vedoucí práce Doc. Mgr. Lada Hubatová - Vacková, Ph.D. s. 34

²² FRÝBERTOVÁ, Tereza. *Sokolské sletové scény v letech 1907 – 1938*. Brno, 2011. Magisterská diplomová práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Prof. PhDr. Eva Stehlíková. s. 12

²³ Dalším zdrojem inspirace byla pro Tyrše turnerská tělocvičná soustava v té podobě, ve které vykrystalizovala v průběhu 50.let 19.století STEHLÍKOVÁ, Eva. *Obřadní a divadelní prvky v sokolském hnutí*. In: FREIMANOVÁ, Milena. *Divadlo v české kultuře 19.století: Sborník symposia v Plzni 10. - 12. března 1983*. Praha: Národní galerie v Praze, 1985, s. 161 – 166

²⁴ STEHLÍKOVÁ, Eva. *Obřadní a divadelní prvky v sokolském hnutí*. In: FREIMANOVÁ, Milena. *Divadlo v české kultuře 19.století: Sborník symposia v Plzni 10. - 12. března 1983*. Praha: Národní galerie v Praze, 1985, s. 161 - 166.

²⁵ HEJMOVÁ, Anna. *Obrazy těla a pohybu: Vizualita masových tělovýchovných performancí a jejich reprezentace ve veřejném prostoru od šedesátých let 19. století do roku 1989*. Praha, 2019. Disertační práce. VYSOKÁ ŠKOLA UMĚLECKOPRŮMYSLOVÁ V PRAZE. Vedoucí práce Doc. Mgr. Lada Hubatová- Vacková, Ph.D. s. 33

určitého úhlu tak, aby byly poznatelné pouze ty tělesné rysy, které jsou zhmotněním základních sokolských ctností (zdatnost, ladnost, atd.).²⁶ ²⁷ Základním Tyršovým požadavkem, jenž sokolské pohyblivé tělo musí plnit, je *přiměřenost*. Těla by měla být v naprostém souladu s jejich vlastní záměrnou funkcí. Přiměřenost se uplatňuje spolu s *přirozeností* a *nenuceností*. Dalším prvkem určujícím estetickou hodnotu je *jasnost*. Každý sledovaný jev, nehledě na to, zda se jedná o jedince či cvičící masu, musí být jasně rozpoznatelný a identifikovatelný.²⁸ Pohyb by neměl být ukazován v tempu přirozeném pro běžný život, ale naopak v tempu „stylizovaném” - tím se do popředí dostane funkce estetická.²⁹ Estetickou hodnotu určuje také *rozmanitost* a *článkovitost* - tyto pojmy zastřešují požadavek pestrosti, kdy konkrétní jevy musí být dílčími prvky „článkovitě” utvořeny ve své maximální plastičnosti.³⁰ Vrcholem v pomyslné pyramidě tyršových estetických kritérií je *ladnost*. Podle něj je však vymezení tohoto pojmu jen těžko popsateľné, tudíž lze za krásné označit to, co v nejvyšší možné míře splňuje výčet výše zmíněných kritérií.³¹

Stejně pracuje Tyrš i s cvičebním prostorem, jež vnímá jako prostor předváděcí (scény). Ve své stati *Tělocvik v ohledu estetickém* předepsal přesně rozměry cvičebního sálu (délka a šířka určeny podle zlatého řezu), včetně rozmístění náradí a výzdoby tělocvičného prostoru. Před obrazy (jejichž tematika by měla být svázána se sokolskou ideou) upřednostňuje sochy řeckých atletů či hrdinů Rukopisu královédvorského. Socha v tomto případě plní funkci scénické dekorace - svou strnulostí akcentuje pohybující se těla cvičenců. Tyrš s pojmem „divadelnost” ve svých eseích často nepracoval, je však zřejmé, že všechny tyto skutečnosti mají smysl pouze tehdy, jsou-li nahlíženy zvnějšku, z pohledu diváka.³²

SLAVNOST SVĚCENÍ PRAPORU SOKOLA PRAŽSKÉHO

První kulturní performancí, již sokolské tělo vstoupilo oficiálně do veřejného prostoru, byla *Slavnost svěcení praporu Sokola Pražského*. Ta se konala 1. června 1862 v sále u Apolla³³, a jejím hlavním cílem byla demonstrace samostatnosti spolku, již se snažili docílit ostentivní formou prezentace vlastní činnosti. Sokolové se před touto slavností účastnili dvou performancí: svatojiřské pouti na Říp a prvního samostatného výletu na Závist a

²⁶ Při tomto pojetí těla lze tvrdit, že kultura má de facto původ v těle-kultura se tak uskutečňuje díky pohybujícím se tělům, formulace ideálních povahových rysů sokola, zpřítomňovaných tělem a základní ideové cíle spolkové činnosti. Sepsáno ve stati „Náš úkol, směr a cíl”

²⁷ TYRŠ, Miroslav. Náš úkol, směr a cíl

²⁸ KONÝVKOVÁ FRÝBERTOVÁ, Tereza. *Tělo v pohybu: Performativita sokolského hnutí v období formování moderního českého národa*. Brno: Masarykova univerzita, 2020. ISBN 978-80-210-9751-3., s. 50

²⁹ . TYRŠ, M. *Tělocvik v ohledu estetickém*, s. 64

³⁰ KONÝVKOVÁ FRÝBERTOVÁ, Tereza. *Tělo v pohybu: Performativita sokolského hnutí v období formování moderního českého národa*. Brno: Masarykova univerzita, 2020. ISBN 978-80-210-9751-3, s. 51

³¹ TYRŠ, M. *Tělocvik v ohledu estetickém*, s. 69

³² STEHLÍKOVÁ, Eva. *Obřadní a divadelní prvky v sokolském hnutí*. In: FREIMANOVÁ, Milena. *Divadlo v české kultuře 19. století: Sborník symposia v Plzni 10. - 12. března 1983*. Praha: Národní galerie v Praze, 1985, s. 161 - 166.

³³ Tehdejší oficiální sídlo Sokola. První sokolská tělocvična byla postavena roku 1863

Zbraslav. Pro utváření symbolické hodnoty těla má ale Slavnost svěcení praporu zásadnější význam.^{34 35}

O pořízení praporu, který by odpovídal charakteru spolku a důstojně ho reprezentoval, bylo rozhodnuto na valné hromadě dne 16. 2. roku 1862. Za účelem jeho pořízení se scházely např. Marie Riegrová a Kateřina Fügnerová, které byly jedny z prvních zákaznic Josefa Mánesa, a to v době, kdy si nové české spolky začínaly pořizovat své vlastní prapory. S Mánesem, jakožto s velkým vlastencem, zakladatelem Umělecké besedy a autorem praporů mnoha vlasteneckých spolků³⁶ byl navíc v častém kontaktu i Jindřich Fügner - přál si, aby byl prapor ryze českým výrobkem a s Mánesem práci na sokolském praporu často konzultoval.

Prapor je malovaný olejem na hedvábí, na lícové straně je vyobrazen šedobílý sokol s rozepjatými křídly a modrou našasenou stužkou a nápisem „*Tužme se*“. Rubová strana je rozdělena na třetiny: ve střední části je červenohnědý nápis SOKOL a v krajních částech jsou vyobrazeny červeno-modro-bílé květinové ornamenty. Celou rubovou stranu lemují zvlňný červený okraj. K žerdi je prapor připevněn 12 stříbrnými hřebíky s hesly *Láska k vlasti, Svoboda, Lidskost, Bratrství, Svornost, Ráznost, Neohroženost, Vytrvalost, Střídmost, Spravedlnost, Jarost, Čest a sláva*. Součástí praporu jsou i dvě stuhy se stříbrně vyšitým sokolským znakem, rostlinnými ornamentálními motivy a trásněmi.³⁷

Performativní utváření materiálnosti podle Eriky Fischer-Lichte

Specifická materiálnost představení vzniká během představení a po jeho skončení ihned zaniká. I přes svou efemérnost, která se do jisté míry vzpírá jakémukoli uchopení a následné rekonstrukci, si můžeme alespoň přibližný obraz o performanci vytvořit skrze specifické aspekty, které materiálnost performance tvoří. Mezi tyto aspekty patří prostorovost, zvukovost, časovost a tělesnost.

Prostor dělí Erika Fischer-Lichte na geometrický a performativní. Geometrický je ten, ve kterém se performance odehrává, existuje před performancí i po jejím skončení a má svou výšku, šířku, objem, půdorys a délku. Naopak prostor, v němž se performance udá, je

³⁴ KONÝVKOVÁ FRÝBERTOVÁ, Tereza. *Tělo v pohybu: Performativita sokolského hnutí v období formování moderního českého národa*. Brno: Masarykova univerzita, 2020. ISBN 978-80-210-9751-3., s.71

³⁵ Sokolské průvody (výlety) se postupně stávaly novou formou národní komunikace. Krojovaní sokolové se sešli ve městě na určeném místě a za doprovodu hudby pochodovali ve špalíru na určené místo. Když došli do cíle, sešli se s místní honorací, následovala ukáзка cvičení a pohoštění. STEHLÍKOVÁ, Eva. *Obřadní a divadelní prvky v sokolském hnutí*. In: FREIMANOVÁ, Milena. *Divadlo v české kultuře 19.století: Sborník symposia v Plzni 10. - 12. března 1983*. Praha: Národní galerie v Praze, 1985, s. 161 - 166

³⁶ např. pěveckého spolku Hlahol či čtenářského a pěveckého spolku Rastislav. In: https://sbirky.moravska-galerie.cz/dielo/CZE:MG.A_375-a

³⁷ JAGOŠOVÁ, Anna. Mánesův prapor pro Sokol Pražský. *Vzdělavatelské Listy* [online]. 2017, prosinec, (04), 3-6 [cit. 2022-07-29]. Dostupné z: <https://docplayer.cz/104821809-Vzdelavatelске-listy-04-prosinec-prapory-skvosty-ceske-obce-sokolske.html>

prostor performativní. Ten je definován jak geometrickým prostorem, tak aktéry a diváky a přináší specifické možnosti vztahu těchto dvou skupin. Performativní prostor může změnit sebemenší pohyb, změna světla či jakýkoliv zvuk. Díky *zvuku* jsme schopni pocítit prostor, ve kterém se performance odehrává. Často v nás také vyvolává fyziologické a afektivní reakce - máme husí kůži, zrychluje se nám tep či propadáme melancholii. Performativní prostor netvoří pouze hudba, ale i hlasy nebo také celá škála hluků.

Časovost na rozdíl od prostorovosti, materiálnosti a zvukovosti nelze zahrnout do matérie představení. Je však podmínkou možného trvání performance v prostoru. Pro tuto práci je nejdůležitějším faktorem rytmus, jenž koriguje časovost. Ten propojuje tělesnost, prostorovost a zvukovost a pro srozumitelnost performance je stěžejní. Můžeme jej označit za organizační princip, jemuž nejde o totální symetrii, ale o pravidelnost. Velmi úzce také souvisí s lidským tělem. Rytmu je podřízen tlukot srdce, krevní oběh i dýchání a rytmické jsou i pohyby, které děláme, např. při chůzi, tanci nebo psaní.

Tělesnou materiálnost performance tvoří dva „typy“ těl: tělo fenomenální a tělo sémiotické. Tělo fenomenální je tělo bezpříznakové - přihlížejícími je jako tělo vnímáno. Tělo sémiotické je pro účastníky performance symbolem nesoucím význam. Člověk má tělo, se kterým může manipulovat a nakládat s ním, jako s kterýmkoli jiným objektem, ale zároveň tímto tělem je. Performer nemůže být od svého materiálu oddělen - své „dílo“ vytváří ze svébytného materiálu: svého těla.³⁸

V případě sokolských performancí lze sokolské tělo vnímat oběma způsoby - buď jako muže, kteří ukazují svou tělesnou zdatnost, nebo jako těla, která reprezentují národ, a jejich tělesnost tak zastupuje národní tělo.^{39 40}

Prostor

Slavnost svěcení praporu probíhala v sále u Apolla v Ječné ulici, kde spolek před vybudováním první tělocvičny sídlil. Tento sál (a přilehlou zahradu) lze označit za geometrický prostor performance. Do sálu, původně určeného k tanečním zábavám, bylo pro příležitost Slavnosti svěcení praporu před skleněný vstup do zahrad instalováno tělocvičné nářadí: koza, bradla, kůň pro voltžování, kruhy, žebříky, žíněny a hrazdy. V sále bylo také

³⁸ FISCHER-LICHTE, Erika. *Estetika performativity*. Mníšek pod Brdy: Na konáři, 2011. ISBN 978-80-904487-2-8., s. 214

³⁹ KONÝVKOVÁ FRÝBERTOVÁ, Tereza. *Tělo v pohybu: Performativita sokolského hnutí v období formování moderního českého národa*. Brno: Masarykova univerzita, 2020. ISBN 978-80-210-9751-3, s. 76

⁴⁰ Tělocvičný spolek paní a dívek pražských u nás vznikl v roce 1869 a jednalo se o nejstarší tělovýchovnou organizaci žen ve střední Evropě. Vznik tohoto spolku inicioval Miroslav Tyrš a sám stál u jeho zrodu. Ideově byl spolek svázán se Sokolem, ženské cvičení se však od mužského cvičení odlišovalo. Miroslav Tyrš doporučoval namísto běhu, hodů oštěpem či šermu spíše „jemné“ cvičení, připomínající spíše cviky pro děti a dorost. Veřejně ženy poprvé v rámci Sokola cvičily až v roce 1901 na IV. všesokolském sletu. Proto v této práci zobecňuji cvičící sokolstvo pouze na muže. WILLERTHOVÁ, Petra. *Vývoj estetických názorů Miroslava Tyrše: a jeho vliv na kulturní život v Čechách a na Moravě*. Brno, 2017. Magisterská diplomová práce. Masarykova univerzita. Vedoucí práce Prof. PhDr. Petr Osolsobě, Ph.D., s. 29

lešení, které sloužilo k upevnění tělocvičného náradí a na němž visela červená cedule s bílým nápisem „Tužme se!“ a malovaný sokol v letu.⁴¹ V zahradě na východní straně sálu se řadili sokolové (ještě v nejednotném kroji⁴²) a do sálu vcházeli velkými dveřmi, které oba prostory propojovaly. Na druhém konci sálu seděly kmotry praporu a celá postranní síň a zbytek galerie byla naplněna hosty.⁴³ Přítomností diváků a aktérů, jejich vzájemnou interakcí a spoluúčastí vzniká společenská událost, což tvoří performativní prostor.⁴⁴

Tělesnost + zvukovost

Mezi hlavní aktéry Slavnosti svěcení praporu Sokola Pražského patřili vedle sokolských cvičitelů a cvičenců i Jindřich Fügner, Eduard Grégr, Miroslav Tyrš a praporečník J. Doležal. Nejdůležitějšími aktérkami však byla matka praporu Karolina Světlá, kmotry praporu Kateřina Fügnerová, Jenny Thurn-Taxisová, Marie Riegrová, Berta Šteffková a Johana Kolářová a družičky Božena Křížková, Klementina a Bohdana Hanušovy a Terezie a Marie Macháčkovy.

Ostatní přihlízející obecenstvo, „nesokolští“ aktéři a aktérky, určovali svoji míru prezentnosti v performanci především vlastním hlasem, formovaným do proslovů či zpěvu. Prostřednictvím hlasu lze totiž taktéž spoluvytvářet a vyplňovat performativní prostor. Některé z pozvaných hostů lze taktéž označit za přímé aktéry performance, ačkoli figurovali jako přihlízející obecenstvo. Jednalo se totiž o lidi, kteří byli ve společnosti známí a vzbuzovali proto pozornost ostatních - např. autor praporu Josef Mánes či Jan Evangelista Purkyně.⁴⁵

⁴¹ . KONÝVKOVÁ FRÝBERTOVÁ, Tereza. *Tělo v pohybu: Performativita sokolského hnutí v období formování moderního českého národa*. Brno: Masarykova univerzita, 2020. ISBN 978-80-210-9751-3, s. 74

⁴² O vytvoření několika návrhů sokolského kroje byl požádán taktéž Josef Mánes. Miroslav Tyrš i Jindřich Fügner se přiklonili k návrhu, který se skládal z červené lehké blůzy, kalhot z rezného plátna a kloboučku. Někteří sokolové se ale ohradili proti přílišné extravaganci blůzy, a tak přes ní později mohla být přehozena ještě černá čamara (kabát delšího střihu), taktéž podle návrhu Josefa Máneše. K čamaře byly přidány šňůry, které posílily slovanský ráz kroje (odkazovali k příslušnosti ke slovanstvu a vlastenectví). Nakonec se vedení spolku rozhodlo, že barvu blůzy si bude moci každý vybrat, a to mezi bílou a červenou. Brzy po schválení prvního sokolského kroje se objevily návrhy na jeho úpravy a množit se začaly i stížnosti týkající se způsobu užívání kroje (někteří sokolové nosili kroj i při neveřejném vystupování, čímž nerespektovali účely, pro které byl zvolen). Později se ještě několikrát o úpravách kroje jednalo, k definitivnímu ustálení došlo v 80. letech 19. století. JAGOŠOVÁ, Anna. Počátky sokolského kroje. *Vzdělávací Lísty* [online]. 2017, září 2017, (03), 3-6 [cit. 2022-07-29]. Dostupné z: <https://www.sokol.eu/assets/download/JApjkMeIHg.pdf>

⁴³ MÜLLER, Josef. Sokol v sále u Apolla. In: MÜLLER, Josef a Ferdinand TALLOWITZ. *Památník vydaný na oslavu dvacetiletého trvání tělocvičné jednoty Sokola Pražského*. Praha, 1883, s. 53-68.

⁴⁴ KONÝVKOVÁ FRÝBERTOVÁ, Tereza. *Tělo v pohybu: Performativita sokolského hnutí v období formování moderního českého národa*. Brno: Masarykova univerzita, 2020. ISBN 978-80-210-9751-3., s. 75

⁴⁵ tamtéž, s. 77

Slavnost zahájil starosta spolku Jindřich Fügner „krátkým a srdečným uvítáním“.⁴⁶ Po něm následovalo vystoupení pěveckého spolku Hlahol a poté před obecnstvo předstoupila matka praporu Karolina Světlá. Ta seděla společně s kmotrami přímo proti vstupujícím sokolům.⁴⁷ Tyto dvě skupiny byly hlavními aktéry performance a jejich důležitost byla akcentována právě jejich kontrapozicí. V sále byly i další znaky utvářející význam obou skupin aktérů. Sokolové stáli obklopeni tělocvičným náradím a za nimi visel nápis „Tužme se!“. Kmotry seděly přímo pod balkonem, na němž zpíval Hlahol a v jejich blízkosti se nacházel i prapor, stále však oddělený od žerdě. České ženy v čele s Karolinou Světlou reprezentovaly různá odvětví českého umění a kultury - symbolizovaly tak ochotu přijmout nový spolek jako součást nově vznikající kultury.

Svým proslovem promlouvala Karolina Světlá nejprve k přítomným „bratrům sokolům“ a následně svou řečí zahrnula v potaz i obecnstvo: vlast označila za matku - rodičku, o kterou pečují obyvatelé - děti a přičkla tak jejich přítomnosti zvláštní význam. Jejich těla, která do této chvíle v sále „pouze“ byla, se rázem staly těly, jejichž přítomnost začala nést specifický význam.⁴⁸

Při posledních slovech přitloukla Karolina Světlá do praporu první hřebík a rituálně tak svůj projev stvrdila.⁴⁹ Následně předstoupily kmotry praporu a každá z nich zatloukla do připravené žerdi hřeb. Všechny hřeby nesly určité poselství („Pravdivost“, „Střídmost“, „Svoboda“, „Láska k vlasti“, atd.), a kmotry tyto teze při zatloukání nahlas pronášely. Ostatní sokolové heslo pokaždé zopakovali a performativně tak dali najevo jejich přijetí. Tímto aktem byl prapor „zrozen“ jako celek.⁵⁰

Po převzetí praporu praporečnickem J. Doležalem následovalo cvičení prostných. Cvičenci nastoupili za zpěvu Hlaholu, avšak cvičení jako takové probíhalo bez hudebního doprovodu, pod taktovkou náčelníka Tyrše. Poprvé zde zaznělo české tělocvičné názvosloví.⁵¹ Mnohé z termínů, které zde Tyrš použil, byly novotvary-obecnstvo by jim tedy bez názorné tělocvičné ukázky pravděpodobně vůbec nerozumělo. Avšak skutečnost, že zde české tělocvičné názvosloví zaznělo, naplňovala cíl ukázat samostatnost spolku a posilovalo jeho nárok na univerzálnost. Shodné smýšlení a opanovanou mysl demonstrovali

⁴⁶ MÜLLER, Josef. Sokol v sále u Apolla. In: MÜLLER, Josef a Ferdinand TALLOWITZ. *Památník vydaný na oslavu dvacetiletého trvání tělocvičné jednoty Sokola Pražského*. Praha, 1883, s. 53-68.

⁴⁷ tamtéž

⁴⁸ KONÝVKOVÁ FRÝBERTOVÁ, Tereza. *Tělo v pohybu: Performativita sokolského hnutí v období formování moderního českého národa*. Brno: Masarykova univerzita, 2020. ISBN 978-80-210-9751-3., s. 79

⁴⁹ KONÝVKOVÁ, Tereza. Čeští vlastenci jako antičtí borci v kulturních performancích sokolského hnutí v letech 1862-1912. In: ČECHVALA, Jakub a Eliška POLÁČKOVÁ. *Ve stínu hellénského slunce: Obrazy antiky v moderní české kultuře*. Praha: Filosofía, 2016, s. 181-243. ISBN 978-80-7007-460-2

⁵⁰ KONÝVKOVÁ FRÝBERTOVÁ, Tereza. *Tělo v pohybu: Performativita sokolského hnutí v období formování moderního českého národa*. Brno: Masarykova univerzita, 2020. ISBN 978-80-210-9751-3., s. 80

⁵¹ Autorem českého tělocvičného názvosloví je právě Miroslav Tyrš - MÜLLER, Josef. Sokol v sále u Apolla. In: MÜLLER, Josef a Ferdinand TALLOWITZ. *Památník vydaný na oslavu dvacetiletého trvání tělocvičné jednoty Sokola Pražského*. Praha, 1883, s. 53-68.

cvičenci stejným pohybem v jednotčím rytmu. To stejné platilo i pro obecnstvo: na základě sledování pohybujících se těl se mohlo s viděným ztotožnit a zažít podobný, i když ne tolik intenzivní prožitek.⁵²

Po prostných bylo předvedeno cvičení na náradích a na závěr cvičil sbor cvičitelů Sokola Pražského. Slavnost skončila doslovem jednatele spolku Eduarda Grégra.⁵³

Časovost

Program slavnosti byl rozdělen na dvě části: ritualizované svěcení praporu v sále u Apolla spojené s prvním veřejným cvičením sokolů a průvod společně s některými diváky za městské hradby do Krče, kde bylo v lese připraveno společné pohoštění. Časový rámec celé performance je ohraničen jedenáctou hodinou dopolední a jedenáctou hodinou odpolední. Rytmus byl v první části performance určován promluvy aktérů, střídajícími se se cvičením sokolů a zpěvem Hlaholu. Ve druhé části performance jej určovali společně zpívané písně, pochod sokolů a občasná zastávky. Z části si lze vytvořit představu o rytmu i podle denního programu:⁵⁴

- Seřazení všech krojovaných cvičících sokolů v zahradě (11:00)
- Uvítání starostou Sokola Pražského Jindřichem Fügnerem
- První vystoupení Hlaholu
- Řeč Karoliny Světlé a vtlokání hřebů do žerdi
- Řeč praporečníka
- Druhé vystoupení Hlaholu
- Veřejné cvičení
- Zakončující řeč jednatele spolku Eduarda Grégra
- Odchod od tělocvičny s posvěceným praporem směrem ke Krči (15:00)

Podle programu lze vidět, že se během celé performance střídaly pasáže mluvené s pasážemi hudebními a s veřejným cvičením. Toto schéma umožňovalo oddělit od sebe dynamičtější významotvorné části performance a poskytnout tak obecnstvu čas na to, aby si sdělované významy uvědomili a sami pro sebe je racionalizovali.

Během druhé části performance - společného pochodu do Krče - se sokolové zastavili v několika obcích obklopujících Prahu (např. v Nuslích či v Michli). Průvod tímto

⁵² KONÝVKOVÁ FRÝBERTOVÁ, Tereza. *Tělo v pohybu: Performativita sokolského hnutí v období formování moderního českého národa*. Brno: Masarykova univerzita, 2020. ISBN 978-80-210-9751-3., s.82

⁵³ . MÜLLER, Josef. Sokol v sále u Apolla. In: MÜLLER, Josef a Ferdinand TALLOWITZ. *Památník vydaný na oslavu dvacetiletého trvání tělocvičné jednoty Sokola Pražského*. Praha, 1883, s. 53-68

⁵⁴ Rytmus bohužel nelze z archivních materiálů dopodrobna zrekonstruovat.

převzal schéma obchůzky, která umožňovala těsnější a více spontánní interakci mezi aktéry a přihlížejícími diváky. Cílem výpravy bylo zahrnout do národního povědomí i mimopražská centra a vytvořit mentální mapu sokolského češství.⁵⁵ Druhá část slavnosti byla zakončena společným hodováním, během kterého se setřela hierarchie celého společenství a kde se „vše hemžilo, bavilo, ruce si tisklo na znamení bratrské lásky“.⁵⁶

⁵⁵ KONÝVKOVÁ FRÝBERTOVÁ, Tereza. *Tělo v pohybu: Performativita sokolského hnutí v období formování moderního českého národa*. Brno: Masarykova univerzita, 2020. ISBN 978-80-210-9751-3., s.73

⁵⁶ MÜLLER, Josef. Sokol v sále u Apolla. In: MÜLLER, Josef a Ferdinand TALLOWITZ. *Památník vydaný na oslavu dvacetiletého trvání tělocvičné jednoty Sokola Pražského*. Praha, 1883, s. 65

EMERZE SPOLEČENSTVÍ - ZÁVĚR

Po Slavnosti svěcení praporu vstoupily do pražských ulic přibližně čtyři stovky sokolů a demonstrovali tak veřejnosti vznik nově zformovaného společenství, jež má své pevně dané zásady a cíle. Přihlížejícím Pražanům současně dávali možnost rozhodnout se, zda se jim daný jev líbí, či ne a chtějí-li se ke spolku připojit. Sokolské tělo získalo touto performancí základní identitu, kterou reprezentuje právě prapor, jež spolek nadále doprovází při každém veřejném cvičení a na všech výletech po České republice i mimo ní.⁵⁷

Jak lze z předchozího textu vydedukovat, pro Miroslava Tyrše byla estetická funkce tělovýchovy stejně důležitá (ne-li důležitější) jako např. dosahování určité fyzické zdatnosti. Tento fakt potvrzuje i skutečnost, že základním východiskem pro všechny sokolské veřejné výstupy je obecnost. Za nejefektivnější prostředek k dosažení kýženého ornamentu lze nejspíše považovat cvičení prostná. Miroslav Tyrš toto je rozděluje na cvičení prostná na místě a cvičení prostná z místa, jež dále dělí na pohyby nohou a trupu, poskoky, obraty a změny postojů a poloh. Změny postojů a poloh uvádějí pozice do pohybu a stávají se tak nejvýraznějším performativním činitelem. Tento systém se poté aplikuje i při cvičení pořadovém-rozšíření těchto zástupů tvoří strukturu hromadného cvičení.⁵⁸

Sokolské slavnosti zprostředkovávaly novou formu národní komunikace, jež poskytovala variabilní pole pro aktivitu a interakci obou zúčastněných stran. Tyto aktivity a z nich pramenící zážitky formovaly nejen užší komunitu sokolskou, ale i širší komunitu národní.⁵⁹ O procesu etablování Sokola se proto dá mluvit jako o etablování nového fenoménu, jež se ve veřejném prostoru prezentoval konkrétními vizualizačními kanály a performativními prvky. Vznikl tak nový (i když do jisté míry odvozený - viz. úvod této práce) ornament, z něhož později začali vycházet i další spolky.

⁵⁷ KONÝVKOVÁ FRÝBERTOVÁ, Tereza. *Tělo v pohybu: Performativita sokolského hnutí v období formování moderního českého národa*. Brno: Masarykova univerzita, 2020. ISBN 978-80-210-9751-3., s. 83

⁵⁸ HEJMOVÁ, Anna. *Obrazy těla a pohybu: Vizualita masových tělovýchovných performancí a jejich reprezentace ve veřejném prostoru od šedesátých let 19. století do roku 1989*. Praha, 2019. Disertační práce. VYSOKÁ ŠKOLA UMĚLECKOPRŮMYSLOVÁ V PRAZE. Vedoucí práce Doc. Mgr. Lada Hubatová - Vacková, Ph.D., s. 33

⁵⁹ STEHLÍKOVÁ, Eva. *Obřadní a divadelní prvky v sokolském hnutí*. In: FREIMANOVÁ, Milena. *Divadlo v české kultuře 19. století: Sborník symposia v Plzni 10. - 12. března 1983*. Praha: Národní galerie v Praze, 1985, s. 161 - 166

BIBLIOGRAFIE

FISCHER-LICHTE, Erika. *Estetika performativity*. Mníšek pod Brdy: Na konáři, 2011. ISBN 978-80-904487-2-8.

FRANCOVÁ, Anna. *Pojem kalokagathia a česká estetika*. Brno, 2008. Bakalářská diplomová práce. Masarykova univerzita v Brně. Vedoucí práce Mgr. Rostislav Niederle, Ph.D.

FRÝBERTOVÁ, Tereza. *Sokolské sletové scény v letech 1907 – 1938*. Brno, 2011. Magisterská diplomová práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Prof. PhDr. Eva Stehlíková.

HEJMOVÁ, Anna. *Obrazy těla a pohybu: Vizualita masových tělovýchovných performancí a jejich reprezentace ve veřejném prostoru od šedesátých let 19. století do roku 1989*. Praha, 2019. Disertační práce. VYSOKÁ ŠKOLA UMĚLECKOPRŮMYSLOVÁ V PRAZE. Vedoucí práce Doc. Mgr. Lada Hubatová - Vacková, Ph.D.

JAGOŠOVÁ, Anna. Mánesův prapor pro Sokol Pražský. *Vzdělavatelské Listy* [online]. 2017, prosinec, (04), 3-6 [cit. 2022-07-29]. Dostupné z: <https://docplayer.cz/104821809-Vzdelavatelске-listy-04-prosinec-prapory-skvosty-ceske-obce-sokolske.html>

JAGOŠOVÁ, Anna. Počátky sokolského kroje. *Vzdělavatelské Listy* [online]. 2017, září 2017, (03), 3-6 [cit. 2022-07-29]. Dostupné z:

<https://www.sokol.eu/assets/download/JApjkMeIHg.pdf>

KONÝVKOVÁ FRÝBERTOVÁ, Tereza. *Tělo v pohybu: Performativita sokolského hnutí v období formování moderního českého národa*. Brno: Masarykova univerzita, 2020. ISBN 978-80-210-9751-3.

KONÝVKOVÁ, Tereza. Čeští vlastenci jako antičtí borci v kulturních performancích sokolského hnutí v letech 1862-1912. In: ČECHVALA, Jakub a Eliška POLÁČKOVÁ. *Ve stínu hellénského slunce: Obrazy antiky v moderní české kultuře*. Praha: Filosofia, 2016, s. 181-243. ISBN 978-80-7007-460-2.

MACURA, Vladimír. *Znamení zrodu*. Praha: H+H, 1995. ISBN 8085787741.

MÜLLER, Josef. Sokol v sále u Apolla. In: MÜLLER, Josef a Ferdinand TALLOWITZ. *Památník vydaný na oslavu dvacetiletého trvání tělocvičné jednoty Sokola Pražského*. Praha, 1883, s. 53-68.

MUSILOVÁ, Markéta. Teatralita veřejných událostí - uvedení do problematiky. *Theatralia: revue současného myšlení o divadelní kultuře*. 2014, 17(1), 16.

STEHLÍKOVÁ, Eva. *Obřadní a divadelní prvky v sokolském hnutí*. In: FREIMANOVÁ, Milena. *Divadlo v české kultuře 19.století: Sborník symposia v Plzni 10. - 12. března 1983*. Praha: Národní galerie v Praze, 1985, s. 161 - 166.

THORNE, Vanda. *Těla v pohybu: Masová gymnastika jako kolektivní sociální představení. Sociální studia*. Brno: Fakulta sociálních studií MU, 2011, 08(01), 99-117. ISSN 1803-6104.

WILLERTHOVÁ, Petra. *Vývoj estetických názoru Miroslava Tyrše: a jeho vliv na kulturní život v Čechách a na Moravě*. Brno, 2017. Magisterská diplomová práce. Masarykova univerzita. Vedoucí práce Prof. PhDr. Petr Osolsobě, Ph.D.

